

nose krugovi apokaliptičke duševnosti. Dok propovjednici i učenjaci Pisma postavljaju uvijek nove ograde oko Tore, apokaliptičke su se jezgre židovstva u cijelome sirijsko-aramejskom Orijentu konsolidirale i preobrazile okrug aramejskih nacija u uzavreo organizam. Apokaliptika je pučka, postajući u mnogim obilježjima zajedničko duševno dobro ukupnoga aramejskog Orijenta.¹⁰⁴ Apokaliptička se literatura pisala da probudi sve duše bez ograda. Dok su kanonski spisi pojedinih crkava-nacija nacionalni, oni apokaliptički su, doslovce, internacionalni. U njima je skupljeno sve što je najdublje pokretalo duše.

PRARIJEČI APOKALIPTIKE

ELEMENTI APOKALIPTIČKO-gnostičke motivike mogu se izvući iz obilja zamršenih i nejasnih vizija i spekulacija, kada se obrati pozornost na jezične praelemente iz kojih se grade na isti način. Jer prariječi apokaliptičke duše mnogo jasnije osvjetljuju njezin središnji smisao od nejasnih vizija apokalipse i vrtoglavih spekulacija gnoze. Manje prikriveno u usporedbi s već oblikovanim rezultatima, čisto zrcalo jezika govori o tome kakva je duša koja se njime koristi, stvarajući iz prariječi nena-mjerno vlastite simbole.¹⁰⁵ Prariječi nekoga svjetskog okruga zadiru u sve kasnije, izgrađene i oblikovane sisteme. Najneposrednije se logos apokaliptike i gnoze izražava u mandejskoj literaturi Istoka, jer je najudaljenija od okrilja helenizma.

Opći uvod gotovo svih mandejskih spisa glasi: »U ime velikog, prvog, stranog života iz uzvišenih svjetova svjetla, koji je iznad svih djela«. ¹⁰⁶ Već je u njemu misao-vodilja za razumijevanje apokaliptičko-gnostičkog osjećaja života. U okružju apokaliptike prvi put odzvanja tema samootuđenja [*Selbstentfremdung*]. *Stranost* [*Fremde*] je prva velika prariječ apokaliptike i posve nova u povijesti ljudskoga govora općenito.¹⁰⁷ Prariječ *stranost*

¹⁰⁴ Otto, 5.

¹⁰⁵ Jonas, 92.

¹⁰⁶ Lidzbarski, J, 1.

¹⁰⁷ Jonas, 96.

i tema samootuđenja prožimlju ukupnu apokaliptičko-gnostičku literaturu. »Stranom čovjeku« Mandejaca odgovara Marcionov »strani Bog«, »nepoznati Bog« gnoze, onaj »skriveni« u apokalipsama, a naposljetku i *panton epekeina*, »s onu stranu svega« neoplatonske filozofije. Kao ključ za apokaliptičko-gnostički tip može se navesti sljedeća formula: Bog Mandejaca, Marciona i Plotina jest jedan.¹⁰⁸ Zajednička im je osnova otuđenje [*Entfremdung*] Boga i svijeta, a time i samootuđenje čovjeka.

Biti-stran¹⁰⁹ znači: potjecati od drugdje, ovdje ne biti doma. To *ovdje* jest strano i neudomaćeno [*Un-heimliche*]. Život što prebiva u *ovdje* zapravo je u tuđini i trpi sudbinu stranca. »Strani život«, ne snalazeći se u *ovdje*, gubi se u tuđini i luta u njoj. No može doći i do toga da se »strani život« može previše dobro snaći u *ovdje*, i tada ponovno zaboravlja vlastitu stranost [*Fremdheit*]: gubi se u tuđini tako što u nju zapada. Tada se »strani život« u tome *ovdje*, koje mu je zapravo strano, udomaćuje, otuđujući se [*entfremdet sich*] od vlastita izvora. Uza stranost kao patnju, pojavljuje se stranost kao krivnja, oboje kao jedinstvo i u dvostrukom smislu: zabludjeti. U otuđenju od vlastita izvora, zabludjelošću u okolnu stranost onoga *ovdje*, *samootuđenje* života dostiže vrhunac. Ponovnim sjećanjem »života« da mu je to *ovdje* zapravo strano, spoznajom stranoga kao stranog, počinje povratak. Početak povratka naznačuje probuđena tuga za domom. Zapažanje da je u tuđini zabludio, »stranom životu« omogućuje da ne zabludi. Strani život shvaća da je život neprestano zaokretanje tamo-amo u nevolju, da je svijet zaokret u nevolju i da njime vlada nužnost. Strani život tako uočava razmak između sebe i onoga *ovdje* svijeta i spoznaje svoju nadmoćnost u zemlji podrijetla. Nepristupačnost stranosti može značiti veličanstvo. Strano napose, udaljeno od svega što je blisko, jest onostrano ili sama onostrano.¹¹⁰

Život koji se s punim pravom predstavlja kao »veliki, prvi život u svjetovima svjetla«, bačen je u tuđinu svijeta, gdje se otuđuje sam od sebe.

¹⁰⁸ Ibid., 247.

¹⁰⁹ Ibid., 96.

¹¹⁰ Ibid.

Povratak u dramskom slijedu, određen motivom spasa, metafizička je povijest svjetla lišenog svjetla, svjetskog života lišenog života, stranog života u tuđini onoga *ovdje*. Povijest je *put*¹¹¹ svjetla u svijet, preko svijeta i iz njega. U prariječi o tuđini skriveni su svi elementi smisla, koji otkrivaju apokaliptiku i gnozu u vremenskom slijedu u drami povijesti. Geslo o samootuđenju temelj je što omogućuje shvaćanje povijesti kao puta. Iz prariječi tuđine i u njoj sadržane teme samootuđenja slijede sve druge riječi i motivi apokaliptike.

Život je u svijetu stran, domište je života s onu stranu svijeta. Onostrano je *s onu stranu* svekolikog svijeta. Apokaliptikom počinje dualistički osjećaj Božjeg svijeta što nije istovjetan svijetu *ovdje*. Svijet Božji sve se oštrije razlikuje od svijeta *ovdje*, sve više mu se protiveći. Određujući svijet Božji kao apsolutnu onostranost izvan svijeta, svijet postaje ograničen u zatvoren sistem, koji doduše na vrtoglav način obuhvaća sve što je u njemu sadržano i izgubljeno, no ipak se razotkriva kao konačan. Svijet je sistem moći koji gubi svoju isključivost, gleda li se iz onostranog. Sve dok svijet u potpunosti obuhvaća sve što uključuje sveukupnost, postoji samo *taj* svijet naprosto. Njegovo točnije određenje uz pomoć broja ili zamjenice bilo bi besmisleno. Ali kada se svijet više ne iscrpljuje u sveukupnosti, kada se ograničuje drugim, nastaje ograničujući znak: *ovaj* svijet. »Ovaj« svijet obuhvaća u sebi kozmički bitak, ali mu se suprotstavlja »posve Drugo«, koje svoje domište ima u »onome« svijetu. Prariječi o »ovom« i »onom« svijetu sljedeći su simbol apokaliptike i u bliskoj su vezi s temom samootuđenja.¹¹² U razlikovanju »ovoga« i »onoga« svijeta već je prisutno vrednovanje. Ako je u najstarijim iskazima apokaliptike svijet još u okružju božanske svemoći,¹¹³ otuđenje Boga i svijeta raste sve do toga da svijet postaje identičan s »puninom zla«, kojoj se suprotstavlja Bog kao »punina dobra«.¹¹⁴ U jednadžbi *kosmos* = *skotos*, svijet = tama, izražava se životni osjećaj gnoze.

¹¹¹ Ibid.

¹¹² Ibid., 98.

¹¹³ Otto, 29.

¹¹⁴ *Corpus hermeticum*, VI, 4.

Na taj se razvoj nadovezuje okolnost da se u apokaliptičko-gnostičkoj literaturi o svijetu može govoriti i u množini. Oznakom »svjetovi« put kroz svijet određuje se kao »dalek i beskraj«. ¹¹⁵ U iskazu o množini podrazumijeva se labirint, nepregledno i konfuzno mnoštvo svijeta. U »svjetovima« se možemo izgubiti, i u potrazi za vratima, koja bi trebala voditi iz toga svijeta, uvijek iznova dospijevamo u svjetove, u druge, koji su ipak svagda »svijet«. Taj smisao množine svijeta, koji umnožava i pojačava demonske sisteme moći u koje je prognan život, sljedeći je motiv u apokalipsama i gnostičkim spekulacijama. ¹¹⁶

Prostornoj slici *svijeta* odgovara vremenski pojam *eona*. Vrijeme i prostor čine stupnjeve udaljenosti od svjetla, što ih život mora prevladati da dospije svome cilju: »Vidiš, o dijete, preko kolikih tijela, preko kolikih krugova demona, kolikih konstelacija i zvjezdanih rojeva moramo proći, da bismo dospjeli do jednog i jedinog Boga«. ¹¹⁷ Iskupitelj mora proći kroz »svjetove i generacije« dok ne dođe do vrata Jeruzalema. ¹¹⁸ Izraz o »svjetovima i generacijama« često se susreće u mandejskoj literaturi.

Prostor između neba i zemlje, možda pod iranskim utjecajem, ispunjava se demonskim silama. Svijet tako postaje poprištem borbe između Boga i vraga. Kao u gnostičkoj literaturi, i u Pavla su demonske moći »vladari ovoga svijeta«, a Sotona njegov »knez«. Nisu samo pojedine veličine u prostoru svijeta demonske, prije će biti da je takav sam svijet u svojoj biti (supstanciji). Prostor svijeta, u kojemu se zadržava život kao takav, demonska je moć. Apokaliptička su vremena demonizirana epoha.

Svjetlo i tama supstancije su iz kojih su sazdani »ovaj« i »onaj« svijet. Onaj je svijet »svijet sjaja i svjetla bez tame, svijet mekoće bez pobune, svijet ispravnosti bez greške i pomutnje, svijet života u vječnosti

¹¹⁵ Lidzbarski, G, 433.

¹¹⁶ Jonas, 98.

¹¹⁷ *Corpus hermeticum* IV, 8.

¹¹⁸ Lidzbarski, J, 243.

bez prolaznosti i smrti, svijet dobra bez zla... čist svijet bez lošeg miješanja«. Njemu se suprotstavlja svijet tame, »pun zla..., pun laži i prevare... svijet greške i pomutnje bez oslonca, svijet smrti bez života u vječnosti... u kojemu dobre stvari prolaze i planovi se ne ispunjavaju. Taj je svijet mješavina svjetla i tame«. ¹¹⁹ No, preteže tama, jer navlastita je supstancija ovoga svijeta tama, a svjetlo je samo strani dodatak: »sjaj ovoga svijeta potječe od miješanja, dok je sjaj onoga svijeta svjetlina bez zamućenosti«. ¹²⁰ Kralj tame u gnostičkoj se literaturi određuje već u svojem predevjetskom bitku kao »kralj ovoga svijeta« i ovih eona, premda »ovaj« svijet nastaje tek mješavinom obiju supstancija, svjetla i tame. ¹²¹ Toliko je supstancija tame načelom ovoga svijeta. Geslo svijet = tama simbolička je temeljna jednadžba gnoze. Marcion najradikalnije provodi apokaliptičko-gnostički razdor. ¹²² Bog stvaranja u Marciona je neodvojiv od bitka ovoga svijeta. O predevjetskom bitku Boga-stvaratelja u Marciona, po svemu sudeći, više nema govora. Bogu stvaranja, koji je zapravo duh ovoga svijeta, suprotstavlja se Bog onoga svijeta, Bog iskupljenja. ¹²³

Mješavina ovoga svijeta omogućuje dramu iskupljenja. Jer ona nastaje padom koji je identičan samootuđenju. Pad je, na jednoj strani, skrivilo svojevrijedno nagnuće duše tami, u koju se ona potom zapliće. ¹²⁴ No, pad se nadasve pojavljuje kao sudbina: »Zašto ste me odveli od mogega mjesta u zatočeništvo i bacili u smrdljivo tijelo?« ¹²⁵ Bačenost je jedan od najupadljivijih simbola apokaliptike i gnoze, i znači da je čovjek postavljen u situaciju koju nije mogao odabrati. ¹²⁶ Ovaj svijet nije plod zakona, prije će biti da zakon pogađa život poput kobi, zbog koje se Stvoritelj potom kaje: »Tko me zaludio da sam postao budala i

¹¹⁹ Lidzbarski, G, 10 i d.

¹²⁰ Ibid., 13.

¹²¹ Lidzbarski, J, 35.

¹²² Harnack 1921, 136.

¹²³ Ibid., 139.

¹²⁴ Jonas, 105.

¹²⁵ Lidzbarski, G, 338.

¹²⁶ Jonas, 106 i d.

bacio dušu u tijelo?¹²⁷ Bačen u svijet, iskonski se čovjek boji da će biti »ostavljen« u ovome svijetu zla.¹²⁸ Spopada ga užas i strah da će ga u *ovdje* tuđine zaboraviti daleka domovina: »I dozivah u pomoć, a moj glas nije prodirao iz tame, i gledah u visinu, da mi svjetlo, u koje sam vjerovao, dođe u pomoć. Sada sam gurnut u tamu kaosa... spasi me iz stvari ove tame, da se u njoj ne utopim... moja snaga gledala je van iz središta kaosa i mraka, i čekah svog druga da dođe i bori se za mene, ali on ne dođe... i kada svjetlo tražih, dadoše mi tamu, kada tražih svoju snagu, dadoše mi materiju«.¹²⁹

Moći svijeta obmanjuju¹³⁰ čovjeka: »One mi pripraviše svojom lukuvošču napitak i dadoše da kušam njihovu hranu; zaboravih da sam sin kralja i služih njihovome. Zaboravih biser što su mi ga moji roditelji naredili da tražim. Njihova me hrana svojom težinom bacila u dubok san«.¹³¹ Moći svijeta svim se sredstvima bore protiv stranca, opijajući ga »vinom neznaštva«.¹³² Duhovi i planete ovoga svijeta žele »uhvatiti i zarobiti Adama, te ga zadržati u Tibilu. Kad jede i pije, želimo zarobiti svijet. U svijetu želimo prakticirati zagrljaj i u njemu zasnovati zajednicu. Želimo ga zarobiti rogovima i flautama, da se nikad ne udalji od nas«.¹³³ Moći svijeta »žele prirediti svetkovinu. Naprijed, priredimo pijanku, prodrimo u misterije ljubavi i zavedimo cijeli svijet. Želimo potisnuti zov života, želimo da u domu zavlada nesloga koja se zauvijek neće izgladiti. Želimo ubiti stranca (iskupitelja). Želimo od Adama načiniti našeg sljedbenika, da vidimo tko će poslije biti njegov osloboditelj«.¹³⁴ Rogovi i flaute buka su svijeta. Čovjek je bačen u »tamu jecanja«,¹³⁵ da zaboravi mjesto iz kojeg je došao. No *buka* svijeta budi

¹²⁷ Lidzbarski, G, 393.

¹²⁸ Ibid., 261.

¹²⁹ *Pistis Sophia*, cit. prema Jonas, 112.

¹³⁰ Lidzbarski, G, 393 i d.

¹³¹ *Pjesma o duši iz Djela Tominih*, cit. prema Jonas, 114.

¹³² *Corpus hermeticum*, VII, 1.

¹³³ Lidzbarski, G, 113.

¹³⁴ Ibid., 120 i d.

¹³⁵ Lidzbarski, J, 62.

čovjeka iz opijenosti. »Kada zvuk pade u Adamovo uho, on se budi iz sna i podiže lice u smjeru svjetla.«¹³⁶ Buka svijeta, određena da zavara čovjeka, *užasne* ga. Tutnjava koja ga treba ušutkati, preplaši ga. U buci i tutnjavi čovjek se *budi*, čuvši »zov života« protiv volje moći svijeta.

Iskupitelj »doziva izvana«.¹³⁷ Onostrano, koje nije udomljeno u *ovdje* svijeta, u svijetu se čuje kao *zov*. *Zov* se u buci svijeta čuje kao nešto posve drugo: »On doziva nebeskim glasom u nemir svijeta«.¹³⁸ *Zov* kao simbol temeljan je za apokaliptičko-gnostičko okružje. Mandejska i manihejska religija, kao i židovska, mogu se označiti kao religije zova. U spisima *Novog zavjeta* slušanje i vjerovanje u jednako su bliskoj vezi kao u mandejskoj literaturi. *Zovu* odgovara slušanje. Ime je manihejskog misionara *dozivač zova*. I u islamu se navještenje misije naziva *zovom*, a misionar *dozivačem*.¹³⁹ Stoga mandejska i manihejska, židovska, kršćanska i islamska religija pripadaju istome. Zajednički im je apokaliptički temelj. Konstitutivni su elementi apokaliptičkog temelja simboli zova i slušanja.

U *zovu* se ozbiljuje ne-svjetsko. Posve Drugo postaje čujno u *ovdje* svijeta, dakako kao posve Drugo. *Zov* ispušta »stranac«.¹⁴⁰ Svi koji se u *ovdje* svijeta osjećaju strano i preziru moći »ovoga« svijeta, kličući primaju njegov *zov*: »Adama obuzme ljubav prema strancu čiji je govor stran, otuđen od svijeta«.¹⁴¹ Moći su svijeta uznemirene: »Što je učinio stranac da je time mogao utemeljiti stranku«,¹⁴² i okreću se protiv uljeza, želeći spriječiti ono što dolazi: »Hoćemo ubiti stranca... njegovu stranku dovesti u zabludu, kako ne bi sudjelovao u svijetu. Cijela kuća pripada nama«.¹⁴³ Stranac mora slomiti cijelu kuću svijeta, sve njegove ljuske:

¹³⁶ Lidzbarski, G, 126.

¹³⁷ Ibid., 387.

¹³⁸ Lidzbarski, J, 58.

¹³⁹ Jonas, 120.

¹⁴⁰ Lidzbarski, G, 258.

¹⁴¹ Ibid., 244.

¹⁴² Ibid., 122.

¹⁴³ Ibid.

»U ime onoga stranca što je prodro kroz svjetove i došao, razbio nebeski svod i objavio se svijetu«. ¹⁴⁴ Stranac mora otvoriti prolaz u ovojnici inače neosvojiva svijeta, da bi stvorio put za uspon duše. ¹⁴⁵

No, »stranac« koji dolazi u svijet naposljetku je jednak onome kojemu dolazi. U mandejskoj se literaturi strancem ne označuje samo iskupitelj, nego i onaj kojeg valja iskupiti. I onaj zarobljen u svijetu dobiva ime stranca. ¹⁴⁶ Adam i iskupitelj na jednak su način stranci. Posrnuli stranac napokon iskupljuje sam sebe, svoju dušu napuštenu u *ovdje* svijeta, dolje u tuđini. ¹⁴⁷ Stoga stranac mora još jednom lutati tuđinom svijeta, kako bi oslobodio iskre vlastitosti iz tamnice tuđine. Kao Adam i iskupitelj, stranac je *iskupljeni iskupitelj*.

APOKALIPTIČKI POGLED NA POVIJEST

PUT PREKO »generacija i svjetova« za apokaliptiku se razotkriva u zbivanju povijesti. Obuhvatan pregled hoda svjetske povijesti pripada napose biti židovske apokaliptike. U kršćanskim se apokaliptikama i gnostičkim sistemima zanimanje za tijek povijesti povlači, budući da se u središtu pojavljuje obličje iskupitelja i njegov ponovni dolazak. ¹⁴⁸ Istraživanje apokaliptike i gnoze najvećim dijelom još nije napredovalo preko razine inventariziranja, pa se zbog toga stječe dojam zamršenog čvora u apokaliptičkim mitovima i gnostičkim sistemima. Bogatstvo inventara uglavnom se najjednostavnije izjednačuje s bitnim sadržajem. Tema samootuđenja već uključuje sve elemente apokaliptičkog pogleda na povijest. U apokaliptičkoj i gnostičkoj literaturi povijest kao izvorni grijeh i put prema iskupljenju često je prepuna motiva, pa prvotnu temu više i nije moguće čuti. Pa ipak, cijeli inventar apokaliptike i gnoze nije drugo doli inačice teme samootuđenja: pad u tuđinu i put prema iskupljenju.

¹⁴⁴ Ibid., 197.

¹⁴⁵ Jonas, 124.

¹⁴⁶ Lidzbarski, J, 67.

¹⁴⁷ Lidzbarski, G, 273.

¹⁴⁸ Hilgenfeld, 12.